

PRINCENHAGE

Onze stamvader en diens voorouders vinden we voornamelijk terug in het dorp Princenhage dat tegenwoordig tot de gemeente Breda behoort. (zie daarvoor bijvoorbeeld de kwartierstaat I van stamvader Josephus Hubertus Dielemans [376]). De oude historische naam van het dorp is *De Hage*, lokaal nog steeds *het Haagje* genoemd. Vanaf circa 1750 wordt het dorp aangeduid als Princenhage, om het te onderscheiden van de “Hofstad” Breda. Echte Princenhagenaars claimen dat niet zozeer

Dorpsgezicht Princenhage. Jan Theuns 1877 - 1961

Breda, als wel Princenhage vanouds het Haagje van het Zuiden was. De vroegste vermelding van Princenhage dateert van 1198.

Tussen Breda en het dorp Princenhage liep in 1474 een verbindingsweg, toen de Haeghstrate genaamd. In 1683 werd deze weg verhard, voor die tijd een revolutionaire sprong vooruit want het was één van de eerste steenwegen buiten de bebouwde kom in Nederland! Sinds die tijd werd de weg

algemeen aangeduid als de Steenweg. Deze straatnaam komt regelmatig terug als we in de Burgerlijke Stand de diverse inschrijvingen Dielemans in het geboorteregister onderzoeken.

De Haagweg was in de 19e eeuw beplant met hoge opgaande bomen. Het aangename lommer lokte vele wandelaars uit Breda hierheen. Aan de Haagweg stonden enkele herbergen en theekeopeltjes. De oude herberg *De Bloemkool*, soms ook *d'n Blomkool* geschreven (tussen de Oosterstraat en Verbeetenstraat) en het voormalige buitengoed Zuilen, nu kerkhof, herinneren hier nog aan.

TOLGELDEN

Het is nog niet zo lang geleden dat in de regio nog volop tol werd geheven. Alle tolhuizen lagen aan de zogeheten Napoleonswegen. Gerardus Dielemans, vader van onze stamvader Josephus Hubertus Dielemans, was *tolgaarder / herbergier*, ontvanger van straatweggelden aan de eerste barrière, buiten de Haagsche Poort in Princenhage. Zo staat het genoteerd in de archieven. Het tolhuisje kreeg de toepasselijke naam “Duitenhuisje”. Het innen van de tol werd jaarlijks door Domeinen verpacht aan de hoogstbiedende en fluctueerde daardoor soms flink. In het begin van de 18e eeuw van 1.400 gulden tot 870 gulden en in de jaren dat een oom van de voornoemde Gerardus en zijn moeder de functie uitoefenden was dat 680 gulden per jaar.¹ De pachter mocht dan in het huis wonen. In ruil daarvoor moest hij of zijn knecht dag en nacht paraat zijn om tol te heffen. Met de tolopbrengsten

¹ H. Dirven, Geschiedenis van Princenhage – Prinsenbeek; Deel IV, 1648 – 1794.

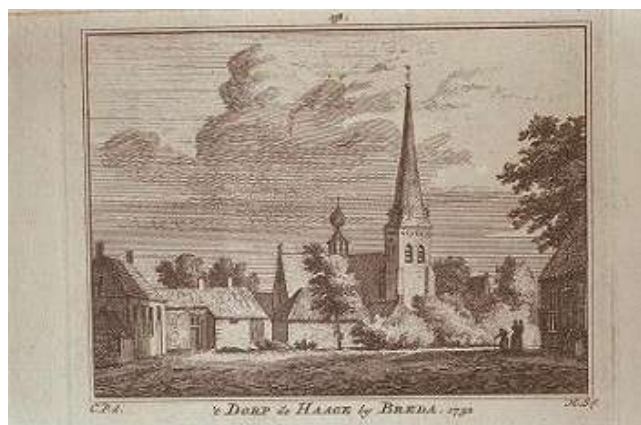

Aanduiding van de berberg "de Blonkool" in een landkaart midden 19^e eeuw.

Het pand van de voormalige herberg "de Bloemkool" – Haagweg 217 in Princenhage zoals het er nu uitziet.

10

De Markt van Princenhage in 1732. In het midden de kerk van het dorp.

Haagse poort ca. 1871

werden destijds de aanleg en het onderhoud van rijkswegen betaald.

In die tijd speelde de verkeersdruk ook al een belangrijke rol. Hoe meer verkeer langs de tolhuizen kwam, hoe meer de pachter moest betalen. Om te mogen passeren kostte een “los paard” of muilezel 5 cent en een “runderbeest” of ezel 1,5 cent tol. Voor een schaap of varken hoefde maar één cent tol te worden betaald en een kudde schapen van minder dan 50 stuks kostte 50 cent. Een kar met twee wielen met een bok, geit of hond ervoor was goed voor 1,5 cent tol, een kar met vier wielen bracht het dubbele op. Een diligence of postwagen met minder dan 6 personen moest 10 cent tol betalen. Afhankelijk van het aantal reizigers liep dat op tot maximaal 17 cent.

In een aantal gevallen waren mensen vrijgesteld van tol. Dat gold bijvoorbeeld voor het vervoer van landbouwwerktuigen en landbouwproducten met een paard naar de landerijen. De vrijstelling gold natuurlijk ook voor de koning en de prins van Oranje, voor militaire transporten en voor de postbode. In de winter als de weg slecht was moest dubbele tol worden betaald.

EEN FAMILIEHISTORIE 1

Teneinde enig idee te krijgen hoe de grootouders en ouders van onze Maastrichtse stamvader geleefd hebben volgt een kort verhaal uit de jaren 1792 – 1793 toen de Fransen, net zoals dat ook in Maastricht in die zelfde jaren het geval is geweest, hun landsgrenzen naar het Noorden probeerden uit te breiden. Princenhage behoorde met Etten en Roosendaal tot de welvarendste dorpen van de Baronie. Februari 1793 waren de uitgeweken Bataafse strijders samen met 7.000 man Franse troepen voor de inname van Breda, in het dorp aangekomen. Om het dorp van de ... waardij van de vrijheid en gelijkheid ... te laten genieten werden de inwoners verzocht een lening van maar liefst vijftigduizend gulden te verstrekken.² Gemeentesecretaris van Schwaren heeft de kroniek van wat er gebeurd is geschreven. Een uitvoerige lijst van klachten maakt duidelijk dat het er niet al te zachtzinnig is toegegaan. Uit het feit dat de inwoners van Princenhage door het Bataafs Comité aan de rest van de Baronie ten voorbeeld werd gesteld, mag geconcludeerd worden dat zij nog al samen gewerkt hebben met de bezetters. Het welvarend “Haagje” bleek in maart zo goed als financieel leeggezogen te zijn. Eind maart werden de Fransen in het nauw gedreven en het gerucht ging dat alle mannen tussen veertien en vijftig jaar opgeroepen zouden worden en het dorp geplunderd zou worden. Daarop vluchtten vrouwen en kinderen met het vee het dorp uit. Een jaar later,

2 Red. J.G.M.M. Rosendaal en A.W.F.M. van de Sande: *Dansen rond de vrijheidsboom: revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793*. ISBN 90-72526-23-6. SB 352 D13.

Fransen troepen voor de Haagse Poort in 1793.

opnieuw voor de verdediging van Breda tegen de Fransen (12 augustus 1794), werden alle obstakels die in het schootsveld van de vestingwerken lagen afgebroken, niet alleen bomen maar ook huizen. Er werd hevig gevochten en 7 september 1794 vielen bij een aanval van het Oranje leger om de Fransen uit Princenhage te verdrijven, 150 doden. De oorlogsschade was enorm. Er waren heel veel huizen met de grond gelijk gemaakt. Maar niet alleen de woningen, er was ook door het krijgsvolk geplunderd; vee en levensmiddelen, hooi en stookhout, kleding etc. etc.

Herberg “De Blomkool” werd door brand getroffen en de schade bedroeg f 6.000,-. Petrus Dielemans [197] krijgt van de schepenen toestemming ... *een huysinge op den Armenakker bezijden den Haagweg* ... te mogen timmeren, waarschijnlijk bedoeld als noodwoning. De toestemming wordt verleend gezien ... *de ongelukkige omstandigheden* ... waarin hij verkeerd. Blijkbaar heeft hij later de herberg weer kunnen herbouwen want in 1806

ontvangt het Bredase stadsbestuur koning Lodewijk Napoleon in “De Blomkool”. Uit het testament dat bij het overlijden van zijn moeder is opgemaakt (er is ook ruzie over met zijn broer Wilhelmus Cornelis Dielemans [165]) blijkt dat hij over nog al wat middelen beschikte want hij koopt heel veel stukken grond. Blomkool. Uit het testament dat bij het overlijden van zijn moeder is opgemaakt (er is ook ruzie over met zijn broer Wilhelmus Cornelis Dielemans [165]) blijkt dat hij over nog al wat middelen beschikte want hij koopt heel veel stukken grond.

In 1818 zou koning Willem I er geluncht hebben en de latere keizer Napoleon III (?) zou er met zijn ouders gelogeed hebben. Indien deze berichten waar zijn is de veronderstelling gerechtvaardigd dat het gedurende langere tijd een van de betere etablissementen in de omgeving was.

GESCHIEDENIS VAN MAASTRICHT NA 1815

Grote delen van de huidige provincie Limburg werden reeds in 1795 bij het Franse rijk ingelijfd. Zodoende heeft Maastricht 20 jaar langer dan de rest van Nederland een integraal deel uitgemaakt van het Franse imperium: Parijs en niet meer Den Haag vormde het bestuurscentrum. Het dagelijkse leven werd direct beïnvloed door de introductie van zaken als de burgerlijke stand, een nieuw belastingstelsel, een gewijzigd stelsel van munten, maten en gewichten. En zeer belangrijk, de militaire dienstplicht gold ook voor de jonge mannen die in het Zuiden woonden. De godsdiensten werden gelijkgesteld. Begrijpelijk dat de Franse invloed hier duurzamer is geweest dan in de Noordelijke

Nederlanden.³ Door de verkoop van kerkelijke goederen verdienden Maastrichtse kooplieden en ondernemers fortuinen waardoor zij in zelfs in latere jaren tot de hoogst aangeslagenen in belastingen geteld werden.

EEN FAMILIEHISTORIE 2

Op 13 december 1813 werd Maastricht door de Franse bezetter in staat van beleg verklaard. Een maand later sloten de geallieerden de stad in. De geallieerden (Russen, Pruisen, Saksen en Zweden) en een handje vol Nederlandse troepen bezetten de omgeving van Maastricht vanaf januari/februari 1814. Een onrustige tijd van plunderingen en opstootjes volgde. In de stad maakten de inwoners een harde Oorlogswinter door. Begin 1814 waren de dagen van de Fransen geteld. Toen de wapenstilstand werd getroffen kregen de Franse troepen opdracht naar het moederland terug te keren. In Maastricht gebeurde dat op 4 en 5 mei 1814!!! De Franse tijd was voorbij en een nieuw tijdperk brak aan.⁴

Een wel heel bijzonder verhaal bij het vertrek van de Fransen is hier op zijn plaats. De aangifte van de geboorte van de grootmoeder van moederszijde van Ampa Dielemans [1568], Anna Maria Hubertina Asselmans [1565], werd gedaan op 5 mei 1814 met de aantekening dat zij gisteren, dus op 4 mei 1814, om 20.00 uur is geboren. Dat was dus de avond vóór het vertrek der Franse troepen. De vader, Jean Baptiste Asselmans 28 jaar oud, doet aangifte van de geboorte. Hij is blijkbaar in 1813 in de stad gelegerd (*ayant été en garnison en cette place* staat in de aangifte) en is eigenlijk van beroep *tisserand*

(wever). Hij is dus vermoedelijk een van de dienstplichtigen die in een Frans regiment is moeten opkomen en vanuit zijn geboorteplaats Leuven in Maastricht werd gelegerd. Moeder Elisabeth Somers is van beroep *bricoleuse* (letterlijk vertaald knutselaar) *demeurant à Maestricht rue du Fossé* (Grachtstraat). De aangifte geschiedt nog op voorgedrukte formulieren van de oude Franse overheid, vandaar dat alles nog in het Frans gesteld is.

Na de aftocht van de Fransen bleef aanvankelijk veel bij het oude, ook de Franse taal. In uitzonderlijke gevallen werden wel enkele functionarissen vervangen maar de Franse wetgeving bijvoorbeeld bleef gehandhaafd. In Parijs werd bij de vredesonderhandelingen zelfs bepaald dat de verkochte nationale goederen niet door de vroegere eigenaars kon teruggevorderd worden; voor de kerkelijke goederen was dat al in feite gebeurd bij het tussen de paus en Napoleon gesloten concordaat van 1801. De protestantse Brabantse regentengeslachten kregen nog meer invloed dan in de voorgaande 20 jaren het geval was geweest. De overheid veronderstelde namelijk dat de protestantse families het meest regeringsgezind waren. Toch wekte in het Zuiden hun invloed op den duur de nodige wrevel op en werd meer en meer aangevochten. Op den duur vestigden zij zich op hun buitenverblijven of verhuisden naar het Noorden.

Maastricht was onder de Fransen hoofdstad geworden en ook onder koning Willem I zou dat zo blijven in de nieuwe provincie Limburg links en rechts van de Maas. Toen in 1823 de koning er op stond, dat ook in Maastricht het Nederlands de voertaal zou zijn, kwam er trammelant. Plotseling was zelfs de deftigheid van de stad het er over eens dat zo iets toch niet kon! Zij spraken allemaal Frans, de deftige inboorlingen echter gewoon Maastrichts.

3 Bos, p. 174

4 Ubachs, *Twee duizend jaar Maastricht*, p.172

In de Maastrichtse gemeenteraad waren het de patriciaatgeslachten van de oude rijken die er de toon aangaven. Rijkdom was een van de algemene kenmerken van de beken van de bestuurders en notabelen der stad.

Tijdens de Belgische opstand ondergaat de stad een ware kentering: Frans werd Nederlands, de stad maakt zich op om een echte fabrieksstad te worden. Voorname families en getalenteerde jongeren vertrekken uit de stad om naar België te gaan. In dit katholieke land hebben zij meer mogelijkheden carrière te maken.

DE BELGISCHE OPSTAND 1830-1839

Generaal Dibbets was aangesteld als bevelhebber der stad. Een andere generaal, de Zuid-Nederlandse Daine, vertrok uit de stad en werd aanvoerder van het Belgische Maasleger. Hij hield met zijn troepen de provincie Limburg westelijk van de Maas onder controle en slaagde er zelfs in Venlo te veroveren. Na de Tiendaagse Veldtocht in augustus 1831 oogste Nederlands krijgsgang in Europa algemene afkeuring. Noord-Nederland en koning Willem I waren geïsoleerd. Maastricht was het Gibraltar aan de Maas, aan alle kanten door Belgische legers en opstandelingen omringd.

Na de opstand van de Zuidelijke Nederlanden tegen koning Willem I erkende de Londense conferentie al aan het einde van 1830 de onafhankelijkheid van België, nadat eerder een wapenstilstand was opgelegd.⁵ Om te voorkomen dat België eventueel onder Franse invloed zou komen werd Luxemburg in de Duitse Bond gehouden en kreeg zij geen toegang tot de vestingen in het Limburgse

Maasdal, noch Maastricht, noch Venlo. De tweedeling van de provincie Limburg was daarmee een feit. Over en weer werd vrije handel en verkeer verhinderd. Behalve een territoriale scheiding veroorzaakte de Belgische Opstand ook een scheiding der geesten. Veel vooraanstaande katholieke families keerden het “Hollandse Maastricht” de rug toe en vestigden zich in België. Ongeveer één-vijfde van de bovenlaag vertrekt en de samenleving raakt daarmee toch een moeilijk te vergoeden rijkdom en bestuurlijke ervaring kwijt. Het is in deze periode van omwenteling dat de Maastrichtse stamvader in militaire dienst gaat en er op zeker moment gelegerd zal worden.

In 1839 kwam een einde aan de oorlogstoestand. Limburg rechts van de Maas werd bij Noord-Nederland gevoegd. Nederlands-Limburg trad toe tot de Duitse Bond. De Limburgers schikten zich meestal gelaten en onverschillig in het onvermijdelijke dat zij “Hollands” werden.

MAASTRICHT GARNIZOENSSTAD

Al sedert het begin der 13^e eeuw heeft Maastricht vestingen gebouwd om de stad tegen aanvallers te kunnen verdedigen. Diverse veroveraars hebben er in oorlogstijden hun militairen gelegerd om de stad, die belangrijk was als oversteekplaats van de Maas, in handen te houden. Het was een uitvalspoort geworden. Eigenlijk pas na 1632, bij de verovering door Frederik Hendrik, is er voortdurend een bezetting van soldaten geweest.

Militairen hebben natuurlijk ook voedsel, kleding en munitie nodig. Magazijnen waarin grote hoeveelheden kaas en brood, maar ook haver voor de paarden, waren ontelbaar in de stad aanwezig.

⁵ Ubachs, Handboek p. 282

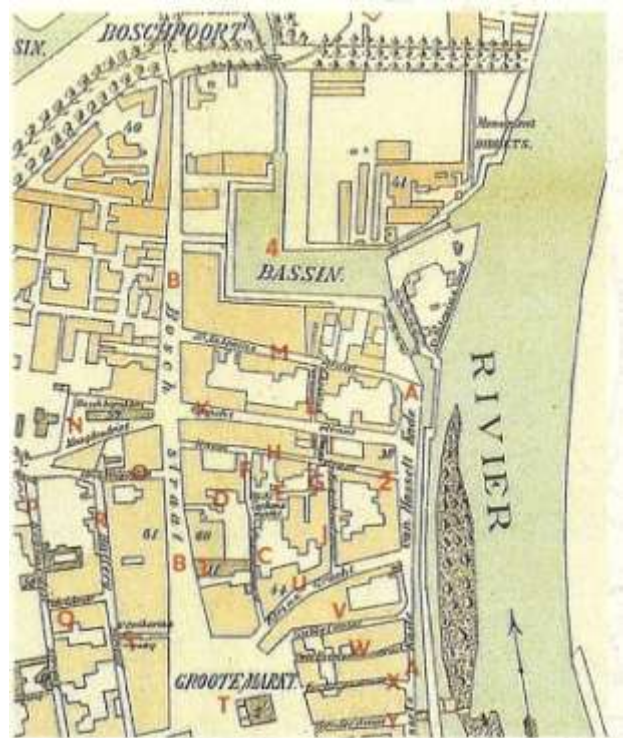

Het Vrijthof van Maastricht in 1840 getekend door Ph. Van Gulpen. Let op de grote ster in het midden van het plein.

Het Boschstraatkwartier op de Parijse maquette van 1752

Geheel rechts: Het Boschstraatkwartier in de tijd van stamvader Dielemans. Let daarvoor op de straten gemerkt H, K, M en N.

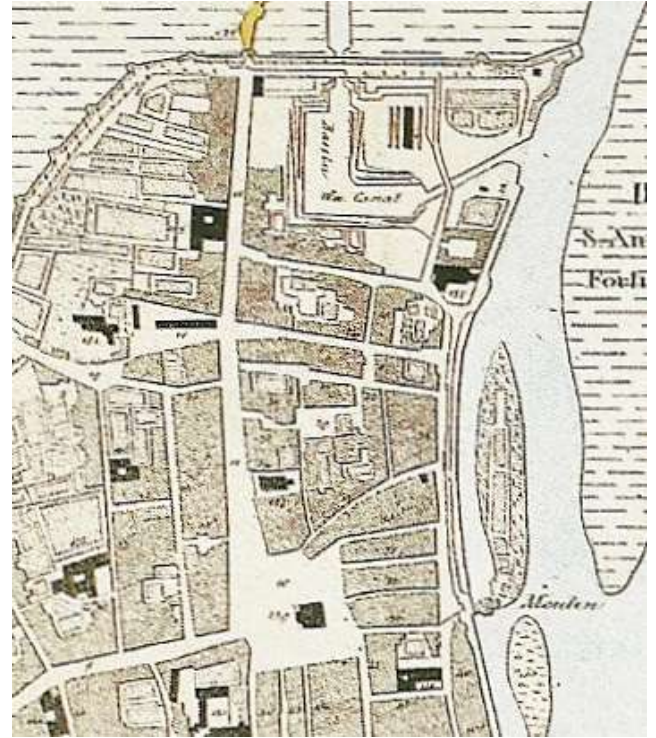

Legenda

A Kesselskade/
Van Hasseltkade	O Breuflingstraat
B Boschstraat	P Bogaardenstraat
C Pastoorstraat	Q Luitbelderstraat
D De Beeldt	R Batterijstraat
E Varkensmarkt	S St. Catharinastraat
F Zwanenstraat	T Markt
G 88 Taliënstraat	U Kleine Gracht
H Raamstraat	V Gubbelstraat
I Pompenstraat	W Drie Emmerstraat
J Koekschroefstraat	X Koevliegenstraat
K Grachtstraat	Y Hoenderstraat
L Christusstraat	1 St. Mathiaskerk
M St. Antoniusstraat	2 Woning familie Van der Noordaa
N Maagledries	4 Bassin

Het brood voor de legers werd door particuliere bakkers gebakken. Dreigde er een belegering dan kregen de burgers de plicht opgelegd een voorraad graan voor enkele maanden op te slaan. De kenmerkende hoge zolders van de Maastrichtse huizen wijzen nog steeds naar dit gebruik.⁶ Was er een tekort aan ruimte dan werd deze gehuurd, met name in een van de talrijke kloosters.

De legering van militairen geschiedde grotendeels in barakken, onder andere in het Boschstraatkwartier, aan de Maagdendries met paardenstallen, het Lindenkruis, de Boschpoort, in de Raamstraat eveneens met paardenstallen. (Een en ander is van belang voor het verdere verhaal waar onze stamvader en zijn vrouw gewoond hebben). Tijdens de Belgisch opstand was de Raamstraat een beruchte hoerenbuurt. In die jaren was er ook een groot ruitershuis dat diende als garnizoens ziekenstal en het was gelegen tussen het 88 Taliënstraatje en het Zwanenstraatje. Het werd in die dagen ook de *Huzarenpoort* genoemd naar de “bruine huzaren” die er tijdens de Franse bezetting gelegerd waren.⁷ Sommige namen van straten herinneren nog steeds aan de barakken. De soldaten waren tegen de legering in barakken omdat zij dan meer gecontroleerd werden door de officieren en minder comfort hadden dan bij de burgerij. Aan het huidige Keizer Karelplein was eveneens een garnizoensziekenstal, een onderkomen voor zieke paarden. Regimenten bleven vaak niet langer dan 2 à 3 jaar in een stad, ze werden verplaatst naar andere garnizoenssteden. Gezinnen moesten dan eveneens

Boschstraatkwartier met kazernes omstreeks 1830

mee trekken. Ook het gezinnetje van onze stamvader heeft die verplaatsingen meegemaakt. Stel je voor. Alles ging te voet en het beetje huisraad dat deze mensen bezaten moest, in weer en wind, megedragen worden.

BARAKKEN

Sommige straatnamen in Maastricht herinneren nog aan de kazernes waar vroeger militairen van het garnizoen in gelegerd werden, Achter de Barakken, Lage Barakken. Oorspronkelijk waren het houten gebouwen en later kwamen daar stenen gebouwen voor in de plaats. Het garnizoen werd ook in

6 Morreau p. XXXV

7 Jules Schaepkens van Riemst *Het Onde Tricht*, 1931.

1 Talie = 4,2 cm.

leegstaande kloostergebouwen gelegerd. Het waren langgerekte gebouwen met ontelbare ramen en deuren die in groepjes vlak achter de tweede vestingmuur lagen. Daarin waren grote slaapzalen en ook de keuken was meestal in het zelfde gebouw gelegen. De latrines waren in aparte gebouwtjes ondergebracht. Bij de kazernes voor de cavalerie waren de paardenstallen op de begane grond en de manschappen sliepen erboven op de eerste verdieping. Bij het Lindenkruis (aan het einde van de Maagdendries) lag zo'n cavaleriekazerne. Het is niet onwaarschijnlijk dat onze stamvader hier gelegerd is geweest, immers zijn eerste woonadres in Maastricht was op de Maagdendries.

MAASTRICHTSE KAZERNES

Voor zover in vroegere jaren delen van oude kloosters niet in gebruik waren als kazerne werden voor de legering van de militairen barakken gebouwd. Ze werden gewit en met blauw voorzien en de onderkanten met teer bestreken. Dat ging soms zover dat in Maastricht van de properste soldaat nog gezegd werd, *heer heet ene Kalvarierenk bij zjich*.

In Wyck waren de Hoogbarakken waar het eerste bataljon infanterie was gelegerd en op de Boschstraat het zelfde wapen. In de Raamstraat was een cavaleriekazerne tussen het Acht-en-tachtigtaliënstraatje en de Kókkesjroufstraat. De Limburgse Jagers waren gelegerd in het oude Penitentsklooster op de Boschstraat waar nu het zgn. Eiffelgebouw staat vóór dat Regout er zijn fabrieken bouwde. In de Jekerstraat lagen infanteristen en cavaleristen. De laatstgenoemden lagen ook in de Lindenkruiskazerne die vlakbij de Lindenkruispoort was gesitueerd. Deze poort heeft lange tijd als toegangspoort tot de stad gediend. In het midden van de 19^e eeuw lag er ook de stadsbleek.

Boschpoort geschilderd door A. Schaepekens

Vroeger gebeurde de legering van soldaten in de huizen van de burgers van de stad. Via een trap vanaf de straat kon een bovenkamer bereikt worden. Beter gesitueerden verenigden zich en maakten een stalling voor de paarden met een woning voor de ruiters. In dat geval hoefden zij in hun huizen zelf geen militairen onderdak te geven, zgn. ruitershuizen.

Op deze oude kaart is heel goed te zien hoeveel militaire objecten er tussen het Lindenkruis en de Boschstraat (Bois le Duc) gelegen zijn. Chantier de genie, aux Casernes de Bois le Duc (later Maagdendries gebeten), Magasin des lits Militaires (beddenopslagplaats?). Let op midden op de tekening Cimetière des Juifs (Joods kerkhof) bovenaan Allée des Penitents, de ingang naar het Penitentenklooster, later de ingang naar de fabrieken van Regout..

Dragonders van het 1e regiment Zware Dragonders defileren in 1846.

Dragondervachthuis Bouillonstraat voor de bewaking van het huis van de gouverneur. In de openingen (nu dichtgemaakt) zaten de wachten te paard.